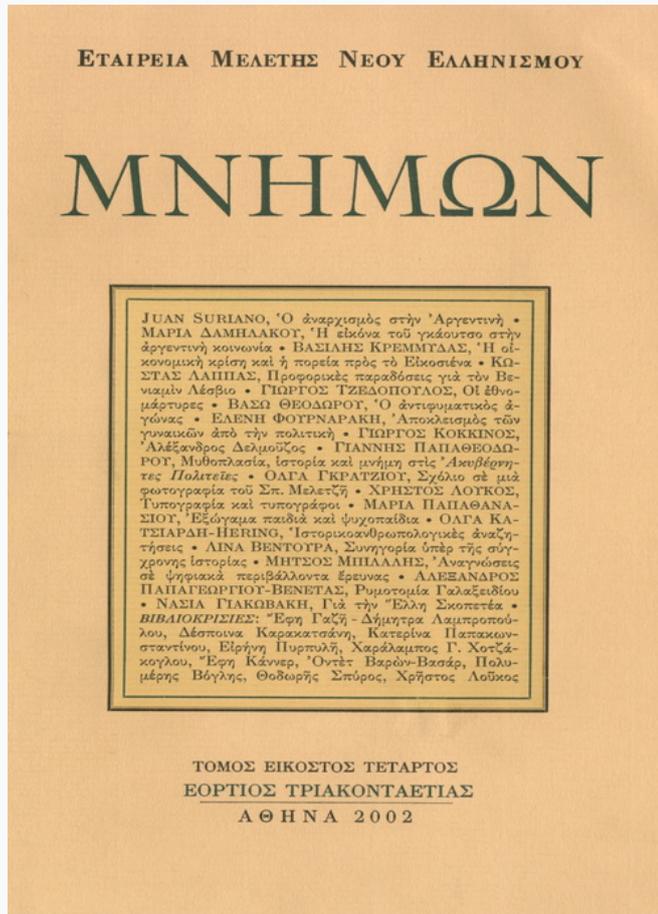

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

Fotini Tsibiridou, Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethnique et pratiques socioculturelles, L'Harmattan, Παρίσι, 2000

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.758](https://doi.org/10.12681/mnimon.758)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΠΥΡΟΣ Θ. (2002). Fotini Tsibiridou, Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethnique et pratiques socioculturelles, L'Harmattan, Παρίσι, 2000. *Μνήμων*, 24(2), 453-459. <https://doi.org/10.12681/mnimon.758>

μετοχή στον Εμφύλιο επειδή είναι δύσκολο να νομιμοποιηθεί και, αργότερα, θα συνδυαστεί με την ήττα, λειτουργεί αποσταθεροποιητικά για τη συλλογική ταυτότητα και αποσιωπάται.

Το βιβλίο της Δ. Λαμπροπούλου αποτελεί σημαντική συμβολή στην ιστοριογραφία του Εμφυλίου Πολέμου. Θέτει κείρια ερωτήματα και αναλύει με εξαιρετική ευαισθησία και διεισδυτικότητα ένα σπάνιο από

πολλές απόψεις υλικό. Όσο και αν η μελέτη αφορά, όπως και ο υπότιτλος του βιβλίου δηλώνει, όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατούμενων, η προσέγγιση αυτών των όψεων μας εισάγει σε νέες θεματικές όσον αφορά τη μελέτη του Εμφυλίου και νέες προβληματικές για την ανάλυση των κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων.

ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΓΑΝΗΣ

Fotini Tsibiridou, *Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethnique et pratiques socioculturelles*, L'Harmattan, Παρίσι, 2000, 391 σ.

Το ζήτημα της κατασκευής, της βίωσης και της χρήσης των συλλογικών ταυτοτήτων (έμφυλων, πολιτισμικών ή εθνοτοπικών) αποτέλεσε κατά τις τελευταίες δεκαετίες προνομιακό πεδίο έρευνας για τις κοινωνικές επιστήμες. Σημειώνουμε πως αν κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 πρωταρχική θέση σε ό,τι αφορά την ανάλυση των συλλογικών ταυτοτήτων κατέχει το ζήτημα των φύλων, κατά την δεκαετία του 1990 το κέντρο βάρους μετατοπίζεται προς την μελέτη του ζητήματος του εθνοτισμού. Η κοινωνική ανθρωπολογία κατέχει κεντρική θέση στα πλαίσια των συγκεκριμένων ερευνητικών προσανατολισμών όχι μόνο γιατί η πλειοψηφία των ερευνών αυτού του είδους πραγματοποιήθηκαν από ανθρωπολόγους αλλά κυρίως γιατί οι εθνοτοπικές ταυτότητες αποτέλεσαν έναν χώρο διεπιστημονικής σύγκλισης της με άλλους συναφείς κλάδους και κυρίως με την ιστορία.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε πως αν και οι μειονότητες για λόγους καταρχήν μεθολογικούς¹ αποτέλεσαν από τις δεκαετίες

του 1950 και 1960 προνομιακό ερευνητικό πεδίο της ευρωπαϊκής εθνογραφίας, το ζήτημα της εθνοτικής ταυτότητας των μειονοτικών πληθυσμών δεν μοιάζει να αποτελεί κεντρικό αίτημα των πρώτων αυτών εθνογραφιών. Η πολιτισμική ιδιαιτερότητά τους αντιμετωπίζεται σε αυτό το πλαίσιο περισσότερο ως ένα δεδομένο που ερμηνεύει στάσεις, κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές παρά ως ένα φαινόμενο που χρήζει το ίδιο ανάλυσης και ερμηνείας. Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις είναι το αποτέλεσμα μιας ουσιοκρατικής και εν πολλοίς ανιστορικής αντίληψης για την κοινωνία και τον πολιτισμό που υιοθέτησε για δεκαετίες ο βρετανικός δομολειτουργισμός, αλλά και οι διάφορες τάσεις του αμερικάνικου κουλτουραλισμού.²

Οι βεβαιότητες αυτές αναθεωρούνται κατά τις τελευταίες δεκαετίες από τις ανθρωπολογικές θεωρίες κοινωνικής και πολιτισμικής κατασκευής. Στο πλαίσιο των νέων θεωρητικών προσανατολισμών η συγ-

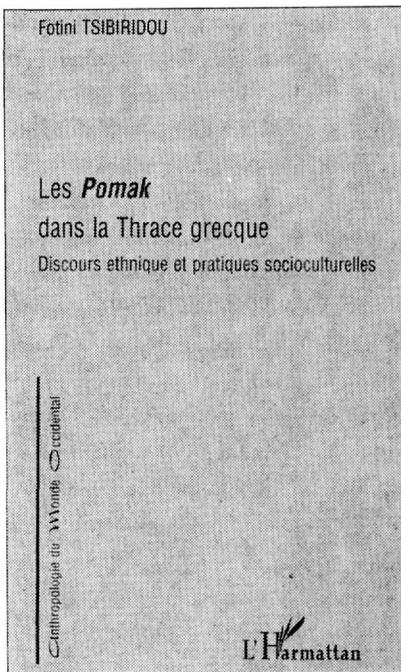
Αφρική και αλλού. Βλ. Μ. Κουρούκλη, «Οι ανθρωπολογικές έρευνες στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 2 (1978).

2. Βλ. Δ. Γκέπου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και εθνογραφία, από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Αθήνα, Ελληνικά γράμματα, 1999, σ. 67-81 και 97-114.

1. Σύμφωνα με την Κουρούκλη οι μειονοτικές εθνοτικές ομάδες φάνταζαν ως ιδανικό πεδίο για την εφαρμογή των ολιστικών μεθόδων που εφαρμόζαν μέχρι τότε οι δομολειτουργιστές ανθρωπολόγοι στην

κρότηση και λειτουργία των εθνοτικών ταυτοτήτων προσεγγίζεται ως το συνεχώς μεταβαλλόμενο αποτέλεσμα ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διαδικασιών.

Το βιβλίο της Φ. Τσιμπιρίδου, αν και σύμφωνα με την ίδια την συγγραφέα ξεκίνησε από μια διαφορετική αφετηρία, απολήγει στην ανάλυση του τρόπου συγκρότησης, επιβολής και αναπαραγωγής της εθνοτικής ταυτότητας των Πομάκων της ελληνικής Θράκης. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω επισημάνσεις και ακριβώς μέσα από

την υιοθέτηση θεωριών κοινωνικής και πολιτισμικής κατασκευής η συγγραφέας προωθεί μια διεπιστημονική προσέγγιση, που επιχειρεί να μολιάσει την ανθρωπολογική θεωρία και πρακτική με προσεγγίσεις και μεθόδους ενός ευρύτατου φάσματος επιστημών, το οποίο εκτείνεται από την πολιτισμική και κοινωνική ιστορία, την πολιτική επιστήμη και την κοινωνιολογία της πρακτικής ως την πολιτισμική/συμβολική γεωγραφία, την ψυχανάλυση και την κοινωνιολογία.

Τα πραγματολογικά δεδομένα που κομίζει η Τσιμπιρίδου είναι αποτέλεσμα εξαντλητικής επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε Πομακχωρία της ορεινής Ροδόπης και δευτερευόντως του βορειοδυτικού Έβρου. Αν και η βασική έρευνα αφορά το χωριό Σαρακινή, η παράλληλη έρευνα στα υπόλοιπα χωριά της ευρύτερης περιοχής μαρτυρά αλλά και νομιμοποιεί το αίτημα μιας συνολικότερης προσέγγισης ικανής να προσφέρει συγκριτικά συμπεράσματα για τους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ιστορικούς όρους συγκρότησης της «πομακικότητας» στον χώρο της ελληνικής Θράκης.

Καταρχήν θα πρέπει να τονίσουμε πως το εθνωμόιο Πομάκοι είναι δηλωτικό των σλαβόφωνων πληθυσμών μουσουλμανικού θρησκευματος που κατοικούν στις ορεινές περιοχές του όρους Ροδόπη, και από τις δύο πλευρές των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, αποτελώντας σημαντικό, αν και μειοψηφικό, ποσοστό των κατά βάση τουρκόφωνων μουσουλμανικών μειονοτήτων της περιοχής.

Ο όρος «Πομάκος» χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα στον χώρο των Βαλκανίων για να υποδηλώσει, ακριβώς, εξισλαμισμένους σλαβόφωνους πληθυσμούς. Στην προοπτική αυτή η συγγραφέας θεωρεί ως πιθανότερη από τις διάφορες ετυμολογήσεις που κατά καιρούς έχουν προταθεί, αυτήν που εντοπίζει την προέλευση του συγκεκριμένου εθνωμίου στη σλαβική λέξη Poturnjak, που στην κυριολεξία σημαίνει «αυτός που τούρκειψε», δηλαδή «αυτός που έγινε μουσουλμάνος». Η ετυμολόγηση του όρου αποτέλεσε αντικείμενο έντονης διαμάχης στο πλαίσιο των εθνικών ανταγωνισμών στην περιοχή. Το σημαντικό, πάντως, είναι πως στον βαθμό που πρόκειται για έναν ετεροπροσδιορισμό, μας δείχνει περισσότερο μια εικόνα των «άλλων» για τους Πομάκους και λιγότερο τον τρόπο που οι ίδιοι αντιλαμβάνονται και εκφράζουν τον εαυτό τους ή τη συλλογική τους ταυτότητα.

Η Φ. Τσιμπιρίδου, ακριβώς στην προο-

πτική ανάδειξης ενός «ιθαγενούς λόγου», θέτει ως βασικό της στόχο την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένες ταυτότητες μετατρέπονται, υπό το βάρος των εξουσιαστικών πολιτικών, σε εθνοτικές. Για μια έγκυρη επιστημονικά προσέγγιση θεωρεί απαραίτητη τόσο την εξέταση του ρόλου της ιστορίας όσο και αυτού της εξουσίας (πολιτικής και θρησκευτικής) στη διαμόρφωση των πρακτικών που στοχεύουν στην κατασκευή μιας πολλαπλής ταυτότητας.

Ο βασικός άξονας γύρω από τον οποίο οργανώνει την ανάλυσή της η συγγραφέας δομείται από το δίπολο της περιθωριακότητας και της οριακότητας των πληθυσμών αυτών. Η «περιθωριακότητα» αυτή αποτελεί σύμφωνα με την συγγραφέα καταστατικό παράγοντα συγκρότησης της πομάκινης ταυτότητας και είναι το αποτέλεσμα (ή συμβολίζεται μέσω) μιας σειράς γεωγραφικών, κοινωνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών χαρακτηριστικών, αναπαραστάσεων ή πρακτικών.

Σε ό,τι αφορά τη γεωγραφία, θα πρέπει να τονίσουμε πως οι Πομάκοι κατέχουν μια διπλή περιθωριακή θέση στα πλαίσια του κυρίαρχου στη χώρα μας τρόπου εδαφικής οργάνωσης. Αφενός κατοικούν σε μια συνοριακή περιοχή της Ελλάδας, αφεντέρου τα χωριά τους βρίσκονται σε ορεινές και απομονωμένες περιοχές. Η «συνοριακότητα» και η «ορεινότητα/απομόνωση» παίρνουν στην περίπτωση των Πομάκων μια άλλη πολιτική, κοινωνική αλλά και συμβολική διάσταση, αν λάβουμε υπόψη μας πως για δεκαετίες οι περιοχές που κατοικούν θεωρούνταν «ειδικές συνοριακές ζώνες» και τελούσαν υπό αυστηρό καθεστώς ελέγχου της επικοινωνίας τους με τις άλλες περιοχές της Θράκης και κατ'επέκταση της υπόλοιπης χώρας. Οι λόγοι για τους οποίους επιβλήθηκαν συγκεκριμένοι κανόνες ελέγχου της πρόσβασης (ειδικές ταυτότητες των κατοίκων, ελεγχόμενες μπάρκες), αλλά και οι τρόποι λειτουργίας ή και μετασχηματισμού των όποιων περιορισμών, γίνονται κατανοητοί αν λάβου-

με υπόψη μας όχι μόνο το γεγονός πως η Θράκη αποτελεί περιοχή εθνικών συγκρούσεων και διεκδικήσεων μεταξύ των χωρών της περιοχής (Ελλάδα, Βουλγαρία, Τουρκία) αλλά επιπλέον το γεγονός πως μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990 αποτελεί μια περιοχή σύγκρουσης των γεωπολιτικών επιδιώξεων των δυο βασικών διεθνών πολιτικο-στρατιωτικών σχηματισμών (δυτικός συνασπισμός, χώρες υπαρκτού σοσιαλισμού).³

Σε ό,τι αφορά τα διάφορα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά θα πρέπει να σημειώσουμε πως αν ως μουσουλμάνοι (θρησκευτικό στοιχείο) αποτελούν μέρος μιας αναγνωρισμένης θρησκευτικής μειονότητας, ως Πομάκοι (γλωσσικό στοιχείο) κατέχουν μια διπλά μειονοτική θέση, αφού αποτελούν μειοψηφία της κατά βάση τουρκόφωνης μουσουλμανικής μειονότητας.

Τα παραπάνω στοιχεία συνδέονται ιστορικά στη δημιουργία, την επιβολή αλλά και την εσωτερική από την πλευρά των ίδιων των Πομάκων μιας σειράς από στερεοτυπικές εικόνες που είχαν ως κοινή βάση την επένδυση με αρνητικό περιεχόμενο του εθνονυμίου τους. Έτσι ο όρος «Πομάκος» χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον «καθυστερημένο», τον «μη-πολιτισμένο», τον «απομονωμένο-ορεινό», τον αλλόθρησκο (μουσουλμάνο) ή τον εθνικά αλλοτριωμένο (τόσο για τους χριστιανούς όσο και για τους τουρκόφωνους μουσουλμάνους) μέσα από μια σειρά μετωνυμικών αντι-στίξεων.⁴

3. Υπό αυτήν την έννοια οι Πομάκοι αποτελούν προνομιακό πεδίο για την ανθρωπολογική διερεύνηση της διαπλοκής τοπικών και υπερτοπικών διαδικασιών κάθε κλίμακας (περιφερειακής, εθνικής, υπερ-εθνικής) στη διαμόρφωση των πολιτισμικών ταυτοτήτων. Για το ζήτημα αυτό βλ. J. Friedman, *Cultural identity and global process*, Λονδίνο, Sage, 1994.

4. Στην αντίστοιχη χρήση μιας σειράς μετωνυμικών αντιστίξεων στη βάση ενός αξιολογικού διπόλου «πολιτισμικής υπεροχής / πολιτισμικής υστέρησης» έχει αναφερθεί η Α. Μπακαλάχη μιλώντας για τη

Είναι ακριβώς αυτός ο συνδυασμός ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ τουρκόφωνων και Πομάκων που καθόρισαν τη θέση αυτών των τελευταίων στο εσωτερικό της μειονότητας. Στο πλαίσιο αυτό αν η κοινή θρησκεία είναι ιστορικά ένας παράγοντας ομοιογενοποίησης, η διαφορετική γλώσσα, αλλά και ο διαφορετικός βαθμός αστικοποίησης, αποτελούν ένα στοιχείο διάκρισης. Οι τάσεις ομοιογενοποίησης πάντως φαντάζουν να έχουν ιστορικά μεγαλύτερη βαρύτητα από τις όποιες λογικές διαχωρισμού στο εσωτερικό των μουσουλμάνων της περιοχής. Η αιτία για αυτό θα πρέπει να αναζητηθεί ιστορικά στην ταύτιση εξισλαμισμού και εκτουρκισμού κατά την οθωμανική περίοδο. Πρακτική που χρησιμοποιούν και σήμερα πολλοί μουσουλμάνοι των πεδινών περιοχών της Θράκης που υιοθετούν και προσπαθούν να επιβάλλουν την τουρκική εθνική ταυτότητα για το σύνολο των μουσουλμάνων της περιοχής. Η δυνατότητα επιβολής και αναπαραγωγής μιας τέτοιας ομοιογενοποιητικής λογικής στα πλαίσια του τοπικού συστήματος ταξινομήσεων οφείλεται αφενός στον έλεγχο που ασκούν όσοι υιοθετούν τον τουρκικό εθνικισμό πάνω στους μειονοτικούς ή διοικητικούς θεσμούς, αλλά και στην κεντρική θέση της θρησκείας ως στοιχείου παραγωγής και αναπαραγωγής πολιτισμικής ταυτότητας. Το τελευταίο αυτό φαινόμενο παρουσιάζεται με ιδιαίτερη ένταση σε πληθυσμούς που ζουν στο περιθώριο της νεωτερικότητας, και τέτοια είναι σύμφωνα με την συγγραφέα η πλειοψηφία των Πομάκων. Ενισχυτικό προς αυτήν την κατεύθυνση είναι επίσης το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο αναγνώρισης της μειονότητας.

Οι μηχανισμοί και οι πρακτικές αφομοίωσης από τη μία, και οι απαξιοτικές σημασιοδοτήσεις του όρου «Πομάκος» από

την άλλη δεν αποτελούν παρά τις δυο όψεις της ίδιας διαδικασίας που μέσα από τον συνδυασμό πρακτικών βίας και συναίνεσης επιχειρεί την επιβολή των εκάστοτε πολιτικά βολικών κοινωνικών και συμβολικών ταξινομήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η απαξίωση του όρου «Πομάκος» στο εσωτερικό της μουσουλμανικής μειονότητας επιτρέπει την ταξινόμησή του ως ορεσίβιου ή καθυστερημένου Τούρκου και συνεπώς τον εθνικό του προσεταιρισμό στα πλαίσια του κυρίαρχου στα πλαίσια της μειονότητας εθνικού προγράμματος.

Η σχέση των πληθυσμών αυτών με τη χριστιανική πλειοψηφία μοιάζει περισσότερο περίπλοκη και ευμετάβλητη διαχρονικά αφού, εκτός των άλλων, διαμεσολαβείται από τις εκάστοτε γενικότερες σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στην περιοχή. Η κατάσταση γίνεται ακόμη πιο σύνθετη αν λάβουμε υπόψη μας πως οι σχέσεις αυτές καθορίζονται από υπερτοπικούς παράγοντες, όπως οι σχέσεις των κρατών της περιοχής, αλλά και από τις επιλογές του κεντρικού κράτους σε σχέση με ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τοπικής εκπροσώπησης ή αυτοδιοίκησης.

Χαρακτηριστικό για να κατανοήσουμε τις παραπάνω μεταβολές στην αντιμετώπιση της «πομακικής διαφορετικότητας» από την πλευρά της κυρίαρχης πλειοψηφίας και του κράτους, αποτελούν οι προωθούμενες από το τελευταίο θεωρίες περί καταγωγής και εθνικής ένταξης των Πομάκων. Παραγόμενες και προωθούμενες από τους τοπικούς εκπροσώπους του κράτους (τοπικούς διανοούμενους, διοίκηση κλπ.) οι θεωρίες αυτές θεωρούν τους Πομάκους εθνικά συγγενείς άλλοτε με τους Τούρκους, άλλοτε με τους Βουλγάρους, ενώ άλλες φορές τους θεωρούν καταγόμενους από αρχαία ιθαγενή φύλα, κλείνοντας έτσι διακριτικά το μάτι πως στην ουσία πρόκειται για ελληνικούς πληθυσμούς. Οι εκάστοτε προνομιακά προβαλλόμενες θεωρίες γύρω από αυτό το ζήτημα ακολουθούν σε μεγάλο βαθμό τις περιόδους ένταξης ή ύφεσης των σχέσεων της Ελλάδας, της Τουρ-

διαδικασία κατασκευής της «μεσογειακότητας» στα πλαίσια του ρεύματος της μεσογειακής ανθρωπολογίας. Βλ. Α. Μπακαλάκη, «Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας», *Διαβάζω* 323 (24.11.1993) 52-58.

κίας και της Βουλγαρίας (σε όλους τους πιθανούς συνδυασμούς) αλλά και αυτές μεταξύ δυτικού και σοσιαλιστικού συνασπισμού.

Σήμερα, μετά από δεκαετίες αμφιταλαντεύσεων, αυτό που κυριαρχεί στον «επίσημο» λόγο των χριστιανικών ελίτ της περιοχής (που σε μεγάλο βαθμό διακατέχονται από εθνικιστικές τάσεις) είναι ένας ιδιαίτερος τονισμός της «ιδιαιτερότητας» αυτών των πληθυσμών. Κι αυτό, στην προοπτική της αποκοπής τους από την μείζονα ομάδα των προσανατολισμένων προς την τουρκική ταυτότητα μουσουλμάνων και της ευκολότερης οικειοποίησής τους από τον ελληνικό εθνικισμό.

Είναι ακριβώς μέσα στο πλαίσιο αυτό που η συγκρότηση ενός εθνοτικού λόγου και η διεκδίκηση (ή η απόρριψη) μιας αντίστοιχης ταυτότητας από μια μερίδα Πομάκων δεν αναδύεται παρά μόλις στο μεταίχμιο της προηγούμενης δεκαετίας με μεγάλη, κατά την Τσιμπιρίδου, καθυστέρηση. Άλλωστε για δεκαετίες το μόνο κοινό χαρακτηριστικό των ορεινών αυτών πληθυσμών είναι σύμφωνα με την συγγραφέα το βάρος ενός παρελθόντος που λειτουργεί ως στίγμα. Επιπλέον στο εσωτερικό τους διακρίνουμε ισχυρές διαφοροποιήσεις τόσο σε επίπεδο θρησκευτικού δόγματος (Σουνίτες και Κιζιλμπάσιδες) ή θρησκευτικών πρακτικών (πιστή ή όχι εφαρμογή των κανόνων της θρησκείας π.χ. σε ό,τι αφορά την κατανάλωση αλκοόλ) όσο και σε επίπεδο συγκρότησης τοπικών δικτύων και ταυτοτήτων. Είναι ακριβώς με βάση τον τόπο, τις γαμήλιες ανταλλαγές και τις θρησκευτικές πρακτικές που οι άνθρωποι αυτοί κατασκευάζουν τις δικές τους κατηγοριοποιήσεις κατά το παρελθόν σε αντιδιαστολή με την «πομακικότητα» που παραμένει εν πολλοίς ένας ετεροπροσδιορισμός. Έτσι δεν αποτελούν έκπληξη οι απαντήσεις που έδιναν στην ερευνήτρια όταν αυτή έθετε ερωτήματα σχετικά με την πομακική τους ταυτότητα ή καταγωγή: οι απαντήσεις αυτές («Πομάκοι λένε είμαστε, ξέρω εγώ», «Πομάκος μας λένε»

κλπ.) έχουν ως κοινή βάση την αμηχανία των ανθρώπων απέναντι στην καλπάζουσα λογική της εθνικής ομοιότητας που χαρακτηρίζει την νεωτερικότητα.

Η ανάδυση συνεπώς μιας ομοιογενοποιητικής εθνοτικής λογικής και στους ίδιους αποτελεί ένα φαινόμενο άμεσα συνδεδεμένο με τη μεταβατική κατάσταση στην οποία τους τοποθετεί το δικό τους σταδιακό πέρασμα στη νεωτερικότητα, που στην περίπτωση τους απολήγει στην εγκατάλειψη της ζωής στο βουνό και την εγκατάσταση σε μια περιθωριακή γειτονιά στην πόλη. Όπως κάθε νέα κοινωνική ταυτότητα, η μοντέρνα τους ταυτότητα αποτελεί ένα μέσο επαναδιαπραγμάτευσης των σχέσεων μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων. Συνεπώς, η κατανόηση της συγκρότησης και λειτουργίας των εθνοτικών ταυτοτήτων θα πρέπει να αναζητηθεί πρώτα απ' όλα στον τρόπο που συγκροτούνται και λειτουργούν οι εξουσιαστικές δομές. Κι αυτό γιατί «στην πολυπολιτισμική κοινωνία της Θράκης το παιχνίδι εξουσίας μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων έγινε καθοριστικό για τις διεθνοτικές σχέσεις». Η πίεση που ασκούν στους ορεινούς πομακικούς πληθυσμούς οι τοπικοί μηχανισμοί εξουσίας στοχεύουν (και πετυχαίνουν) να τους στερήσουν από τα εκπαιδευτικά και οικονομικά πλεονεκτήματα της κρατικής οργάνωσης και οδηγούν στην καθυστέρηση εμπέδωσης δικαιωμάτων που απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη, αφαιρώντας τους έτσι «τη δυνατότητα να υπάρξουν από μόνοι τους».

Είναι ακριβώς λόγω των πιέσεων αυτών που ο «φόβος/ντροπή» μαζί με τη «σιωπή» γίνονται τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτισμικού συστήματος και της συλλογικής ταυτότητας των πληθυσμών αυτών. Η καχυποψία τους απέναντι σε κάθε μορφή εξουσίας οδηγεί στην υιοθέτηση πρακτικών που γεννούν τους «Little Big Men», που σύμφωνα με την Φ. Τσιμπιρίδου αποτελούν τη μεταφορά της παθητικότητας και του ετεροκαθορισμού. Ο παραπάνω όρος υιοθετείται από την συγ-

γραφέα λόγω της ταύτισης ενός συνομιλητή της με τον ήρωα της ομώνυμης ταινίας του Άρθουρ Πεν⁵ και τοποθετείται, μεταφορικά, στον αντίποδα της γεμάτης κύρους έννοιας των «Big Men»⁶ («Μεγάλων Αντρών») των μελανησιακών κοινωνιών. Με αυτόν επιχειρεί να περιγράψει την, τόσο χαρακτηριστική στην περίπτωση μεταβατικών κοινωνιών, κατηγορία ανθρώπων που αισθάνονται να βρίσκονται μεταξύ δύο κόσμων που κανένας δεν μοιάζει να τους αποδέχεται όπως είναι.

Η ανάδυση συνεπώς μιας πομακικής εθνοτικής ταυτότητας, η έκφρασή της με θετικό τρόπο, όπως δείχνουν δηλώσεις του τύπου «είμαι Πομακαράς» που άκουσε η συγγραφέας από έναν συνομιλητή της, και συνεπώς η αποενοχοποίησή της μαρτυρούν αφενός τη διεκδίκηση από μια μερίδα ανθρώπων του δικαιώματός τους στον αυτοπροσδιορισμό, αφετέρου την προσπάθειά τους να κατοχυρώσουν την ατομική και συλλογική τους αξιοπρέπεια. Οι παραπάνω διεκδικήσεις, αν και δεν αποφεύγουν πάντα τον κίνδυνο χειραγώγησης από την πλευρά των κυρίαρχων ομάδων, δεν παύουν να αποτελούν εκφάνσεις του αιτήματος για αναδιανομή της εξουσίας σε τοπικό επίπεδο, με τρόπο που θα εγγυάται τη συμμετοχή στο πολιτικό παιχνίδι των για χρόνια αποκλεισμένων από αυτό πομακικών πληθυσμών. Αποτέλεσμα αλλά και φορέα της διεκδίκησης αυτής αποτελεί η προσπάθεια θεσμοποίησης της «πομακικότητας» είτε μέσω της δημιουργίας εθνοτικών δομών (π.χ. πολιτιστικοί σύλλογοι) είτε μέσω της καταγραφής και της κωδικοποίησης μιας «επίσημης» πομακικής γλώσσας με τη συγγραφή λεξικών.

Η ανάλυση της Τσιμπιρίδου αποτελεί ένα δείγμα του πώς η ενασχόληση με τις

εθνοτικές και μειονοτικές ταυτότητες μπορεί να πάψει να αποτελεί άλλη μια ακαδημαϊκή μόδα στον χώρο της ανθρωπολογίας και να αναχθεί σε πεδίο άρθρωσης επίκαιρου και κριτικού πολιτικού λόγου διά μέσου αυτής της τελευταίας. Ο επίκαιρος χαρακτήρας του ζητήματος σχετίζεται άμεσα με τη γενικότερη διεθνή πολιτική συγκυρία: η πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων και η ανάδυση των εθνικών διεκδικήσεων ή και συγκρούσεων στον χώρο της ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων δίνουν μια νέα δυναμική στο ζήτημα της εθνοτικής ταυτότητας. Παύοντας να αποτελεί το αντικείμενο φολκλορικής ενασχόλησης με «παραδοσιακές» κοινωνικές ομάδες ή και μέσω της εκ των υστέρων νομιμοποίησης μιας βίαιης, κατά το παρεθόν, αλλά σιωπηρής ή και ξεχασμένης για δεκαετίες διαδικασίας ενσωμάτωσης ή και αφομοίωσης των μειονοτικών πληθυσμών στα πλαίσια των εθνικών κρατών της περιοχής, μετατρέπεται σε βασικό όχημα πολιτικής διεκδίκησης.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε πως οι ανθρωπολογικές έρευνες βρέθηκαν στον αντίποδα των λαογραφικών που προηγήθηκαν και ταυτίστηκαν με τις κυρίαρχες ιδεολογίες των εθνικών κρατών, προσεγγίζοντας τις διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες στα πλαίσια μιας λογικής ομοιογενεοποίησης και ένταξής τους στον εκάστοτε εθνικό κορμό. Έτσι, αν η λαογραφία στρατεύθηκε στο πλευρό της εθνικής ιδεολογίας, η ανθρωπολογία μοιάζει να στρατεύθηκε στα πλαίσια μιας «αντιεθνικιστικής» προσέγγισης, που στο πλαίσιο της γενικότερης «πολιτικής των ταυτοτήτων»⁷ επιχείρησε να δώσει φωνή ή και να εκπροσωπήσει περιθωριακές ή μειονεκτούσες εθνοπολιτισμικές ομάδες. Στην προσπάθειά τους αυτή βέβαια πολλοί ανθρωπολόγοι δεν απέφυγαν τις αντιφάσεις και τις μονομέρειες κυρίως σε ό,τι αφορά την ταύ-

5. Πρόκειται για την ταινία «Μεγάλο Ανθρωπάκι» (Little Big Man) με πρωταγωνιστή τον Ντάστιν Χόφμαν.

6. Για τον ρόλο και τη λειτουργία των «μεγάλων αντρών» στη Μελανησία βλ. M. Godelier, *La production des Grands Hommes*, Παρίσι, Fayard, 1982.

7. Για την πολιτική των ταυτοτήτων και το ζήτημα της εκπροσώπησης βλ. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *ό.π.*, σ. 191-197.

τιση του εθνικισμού και της πολιτικής διακρίσεων αποκλειστικά με τις πλειοψηφούσες εθνικές ομάδες. Στο σημείο αυτό βρίσκεται και η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης μελέτης. Αντιλαμβάνομεν τις επιστημολογικές και πολιτικές αντιφάσεις μιας προσέγγισης που υποστασιοποιεί τον εθνικό λόγο των μειονοτήτων την ίδια στιγμή που προσπαθείνα αποδομήσει τις αντίστοιχες μυθολογίες και ιδεολογίες των εθνικών κρατών, η Τσιμπιρίδου αρνείται να θεωρήσει ως ένα *suis generis* και ενιαίο σύνολο τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ή και τους ίδιους τους Πομάκους. Φιλοδοξία της είναι να παρέμβει με την έρευνά της σε μια προοπτική που δίνει σημασία στις ιδιαιτερότητες αυτών των πληθυσμών κατά την εσωτερική τους διαμόρφωση και τις σχέσεις που αυτές οι μικροκοινωνίες εγκαθιδρύουν με το «εξωτερικό», μακριά από κάθε λογική ομοιογενοποίησης που κυριαρχεί στις περισσότερες έρευνες. Έτσι, η συνεισφορά της δεν περιορίζεται στην κατάδειξη των διακρίσεων κατά της μουσουλμανικής μειονότητας από την πλευρά των πλειοψηφούντων χριστιανικών πληθυσμών και του κράτους. Προχωρώντας πέρα από αυτό, αναδεικνύει τις διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της μειονότητας, όχι μόνο μέσα από τη διάκριση «Τούρκων» και «Πομάκων», αλλά και «διαφορετικών μουσουλμάνων», «διαφορετικών ανθρώπων», «διαφορετικών φύλων», «διαφορετικών χωριών» ή «δια-κοινοτικών δικτύων».⁸ Η μεθοδολογική υιοθέτηση θεωριών πολιτισμικής κατασκευής, ακόμη και της ψυχαναλυτικής ανθρωπολογίας, της επιτρέπει να εστιάζει στον τρόπο με τον

οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα βιώνουν και χρησιμοποιούν τις συλλογικές τους ταυτότητες. Σύμφωνα με την συγγραφέα, εκτός από την πολιτισμική ταυτότητα, με τις όποιες αντιφάσεις, οριακότητες και διακρίσεις αυτή περιλαμβάνει, σήμερα, οι άνθρωποι αυτοί καλούνται να διαπραγματευθούν και την ατομική τους ταυτότητα που μεταφέρει ως κληρονομιά την πρώτη, ενώ την ίδια στιγμή επηρεάζεται από τις παραμέτρους της μοντέρνας ταυτότητας όπως ο ανταγωνισμός μεταξύ των ατόμων, ο σχεδιασμός της ατομικής εικόνας σύμφωνα με τα μοντέλα που προτείνουν τα ΜΜΕ, κ.α.

Με την προσέγγισή της η Τσιμπιρίδου αποφεύγει την υποστασιοποίηση της «ατομικής ταυτότητας», αφού τη στιγμή που αναζητά τις παραμέτρους συγκρότησής της, δείχνει και τα όριά της. Ταυτόχρονα επιτυγχάνει να συνδέσει το κοινωνικό με το πολιτισμικό, αφού εξετάζει την πολιτισμική εμπειρία σε σχέση με την κοινωνική δράση.

Από την άλλη υπενθυμίζει πως ο εθνικισμός, οι πρακτικές διακρίσεων και η απαίτηση ομοιογενοποίησης δεν είναι πρόνομο των εθνών-κρατών αλλά πολλές φορές απαντώνται στο εσωτερικό των μειονοτικών ομάδων, αν δεν αποτελούν (σε ορισμένες περιπτώσεις) και καταστατικό στοιχείο για την θεσμική τους συγκρότηση και λειτουργία. Και αυτό στα πλαίσια ενός παιχνιδιού εξουσίας που, επιδιώκοντας τον έλεγχο των νοητικών, κοινωνικών και πολιτισμικών ταξινομήσεων,⁹ έχει ως βαθύτερο διακύβευμα την επιβολή συγκεκριμένων μοντέλων πολιτικής εκπροσώπησης.

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

8. Άλλωστε, η συγγραφέας μας δείχνει με την ανάλυσή της πως πολλές φορές τα συμφέροντα κάποιων μουσουλμανικών ελίτ βρίσκονται πιο κοντά σε αυτά των αντίστοιχων χριστιανικών παρά σε αυτά των ορεινών πομακικών πληθυσμών.

9. Για αυτή την «πάλη των κατατάξεων», βλ. P. Bourdieu, «L'identité et la représentation. Eléments pour une réflexion critique sur l'idée de région», *Actes de la recherche en sciences sociales* 35 (1980) 63-72.